

200-ліття Тараса Шевченка

Микола Жулинський

“СВОЮ УКРАЇНУ ЛЮБІТЬ, ЛЮБІТЬ ЇЇ...”

Український Євромайдан вирує! На швидкоруч вибудованих барикадах, на наметах, на залізних бочках, кучугурах почорнілого снігу, на дерев'яних конструкціях, обплетених колючим дротом, на польових кухнях, на рукавах і спинах протестувальників – повсюди біліють сотні прокламацій, лозунгів, гасел, епіграм, сатиричних малюнків, гумористичних звернень, віршованих інвектив на адресу влади. А над Майданом височать півметрові літери поетичного звернення Тараса Шевченка:

Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!

Цей заклик – із поеми “Кавказ”, в якій поет ще до свого десятирічного заслання в солдати у степи безкраї за Уралом у листопаді 1845 р. висловив свій біль і співчуття народам Кавказу, свою солідарність, закликаючи їх боротися за свободу й вірити Божій “силі й духу живому”.

Уривок із поеми “Кавказ” читав на Євромайдані 21-річний Сергій Нігоян із Дніпропетровщини, який із перших днів мирного протистояння-протесту проти насилля влади був серед протестувальників. Неможливо стримати сльози, слухаючи записану в рамках телепроекту “Мій Шевченко” декламацію чорновологого красеня-юнака, якого снайперська куля на смерть скосила вранці 22 січня, у день державного свята Соборності та Свободи. Із неймовірною скорботою вдивляємося в телевізійні кадри, які обезсмертили його образ, вслухаємося в голос юного Сергія:

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті.
І Вам, лицарі великі,
Богом не забуті.

Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

“Встане правда! встане воля!” – запевняє засіяні горем, залиті ріками крові кавказькі народи український поет. Але не забуває про долю свого, пригніченого колоніальним невільництвом народу.

Одразу ж після першої поїздки в Україну, де він перебував майже цілий рік, Шевченко напише в Петербурзі в червні 1844 р. свою славнозвісну сатиричну поему “Сон”. Молодий поет і художник наче зазирнув у безодню зла й безнадії. Він жахнувся, побачивши духовно спустошений край і уявлений свій народ – у жахливих злиднях і повному безправ'ї. Шевченка найбільше вразило те, що нещодавно гордий, вільнолюбний козацький дух згас, що національні почуття ледве жевріють у народній свідомості. Свій гнів і обурення колоніальною

політикою самодержавної Росії він “переводить” на мову сатири, іронії, гротеску, “засилає” гострі інвективи в саму серцевину імперської системи – у царя і його двір, з болем у душі, зі скорботою й жалем роздумує над долею свого “неприятного краю”.

Поетове “серце плаче, ридає, кричить”, його душа наповнена непогамовною тривогою за сплюндровану рідну землю й за знічений стан духу і свідомості українського народу. Шевченко уявою, начебто вві сні, піднімається над милим його серцю краєм і прощається з ним:

Прощай, світе, прощай, земле,
Неприятний краю,
Мої муки, мої люті
В хмари заховаю.
А ти, моя Україно,
Безталанна вдово,

Я до тебе літатиму
З хмари на розмову.
На розмову тихо-сумну,
На раду з тобою;
Опівночі падатиму
Рясною росою.

Із надхмарних висот поет бачить-переживає історичну долю свого народу, зворушено оглядає ще остаточно не сплюндровані острівки рідної країни, які зеленіють, умиваються “дрібною росою”, сподівається, що ніхто їх до тла не зруйнує, бо вірить, що його думка, його люта мука долетить до Бога, і він скаже:

Чи довго ще на сім світі
Катам панувати??

Мимоволі згадується київський Майдан десятилітньої давності – 2004 року, коли на ньому клекотів помаранчевим гнівом та обуренням стотисячний український люд і над яким тріпотіли транспаранти із закликами й поетичними інвективами Шевченка: “За вас правда, за вас слава / І воля святая!”

І поряд читаємо інші рядки Шевченка, які засвідчують глибокий біль і переживання поета від заподіяних Україні кривд своїми ж, не чужими людьми, а “рідними” правителями, від гіркого визнання національного розбрату та охолодження національної душі:

Доборолась Україна
До самого краю.

Гірше ляха свої діти
Її розпинають.

Чому й тоді, під час Помаранчевої революції, і тепер, на Євромайдані, так часто демонстранти звертаються до Шевченка, чому священики, які відправляють молебні на Майдані Незалежності, словами Шевченка закликають наповнювати свої душі глибокою вірою в Бога й Україну?

Чому на головній сцені Майдану між святими іконами портрет Т. Шевченка – головна ікона Євромайдану, чому при вході до Київської міської державної адміністрації величезний портрет Кобзаря, чому стільки уривків його поезій ми чуємо й бачимо повсюдно на наметах і барикадах у центрі Києва?

Чому на екрані головної сцени Євромайдану демонструється документальний фільм про долю і творчість Кобзаря?

Чому один із опозиційних лідерів, народний депутат України, голова Всеукраїнського об’єднання “Свобода” Олег Тягнибок на запитання мітингувальників, який план дій Євромайдану, відповів: “Як хтось запитує про план – кажу, відкрій “Кобзаря”: там план!” [3]?

І така відповідь із посиланням на безсмертну книгу українського народу – “Кобзар” Т. Шевченка, яка з’явилася у світ у 1840 р. в Петербурзі, не випадкова, бо саме Шевченко вказав своєму народові:

Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти, –

запевнив, що козацька слава не поляже, “не вмре, не загине”, що тільки національно свідома людина, яка прагне свободи і справедливості, може пізнати, де “наша слава, Слава України!”.

За два роки до свого передчасного відходу “на той світ, друже мій, до Бога” Шевченко грізно передрік:

Погибнеш, згинеш, Україно,
Не стане знаку на землі.

Ця Господня покара, розмислює Шевченко в “Подражанії” під назвою “Осія. Глава XIV”, убиває його край “незримо і правдиво” тому, що не міг довготерпеливий держитель дивитися спокійно на гріховні діяння владних синів убогої Вкраїни:

Сама розіпнешся. Во злоби
Сини твої тебе уб'ють
Оперені...

“Мій любий краю неповинний!” – у печалі й любові звертається поет до Вкраїни. Шевченко не випадково творить аналогії-перегуки долі України та Ізраїльського царства, відсилаючи читача до передрікань скорої загибелі Ізраїлю біблійними пророками Іезекіїлем (“Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19”) та Осією. Володарі Ізраїльського царства звиродніли від непогамованої жадоби збагачення, гордині та поклоніння чужим богам, а народ відступився від власної віри, знесилився духом і морально занепав.

А ще раніше, 9 грудня 1845 р., Шевченко в циклі переспівів із Псалтиря, однієї із книг Біблії, які приписуються другому цареві Ізраїльсько-іудейської держави Давиду, звертається до Господа допомогти донести його Слово до рідного народу:

Молюсь, Господи, внуши їм
Уст мої глаголи.

Від імені свого знедоленого народу, покритого срамотою, розкраденого й пожерлого новими ворогами, покинутого “на сміх людям / В наругу сусідам”, поет молиться “серцем одиноким” Господові в надії на повернення йому доброї долі, на спасіння від злотворящих, на розсіяння тьми неволі. Бо вірить:

Колись Бог нам верне волю,
Розіб'є неволю.

Передусім вину за розтління рідної землі Шевченко покладає на її лукавих чад, уражених зрадою, взаємним поборенням, жадобою влади, захланним набуттям маєтностей, гріховними спокусами.

Україна в уяві поета постає в образі Божої Матері – Марії, яка, за визначенням філософа С. Кримського, слугує “зразком інтимного єднання з Богом шляхом боговтілення в людину, умовою народження, коли Слово стає плоттю, образом краси і благодаті” [2, 116].

У цьому “Подражанні” Господь з ніжністю звертається до України-Богоматері:

Воскресни, мамо! І вернися
В світлицю-хату; опочий,
Бо ти аж надто вже втомилась,
Гріхи синовні несучи.

І далі Господь покладає на Богоматір місію явлення пророчого Слова, бо Марія – мати Ісуса Христа, в іпостасі якого й виявилось Боже слово. Що має вістити Божа Матір цьому гріховному українському світові від імені Творця? Яке Слово вона повинна донести до цих лукавих чад? Очевидно, що цим словом – Божим словом, бо, як засвідчено в Біблії, “на початку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово”, є й застереження, і фатальне пророцтво:

Прорци своїм лукавим чадам, Що пропадуть вони, лихі, Що їх безчестіє, і зрада, І криводушіє огнем,	Кровавим, пламенним мечем Нарізані на людських душах, Що крикне кара невсипуща...
---	---

Шевченко хоча й передрікає тяжку покару за всі ті злодіяння і скверни, що їх натворили “сини сердешної України”, застерігаючи: “Вас найде правда-мста”, – проте уповає на Слово, яке засвідчує Божу присутність у цьому гріховному світі.

І вже “без притчі”, а від себе благає скорбну Матір провістити про особливу місію нового Слова, яке має народитися від правди, вселитися в людські душі, освітити їх світлом Істини й порятувати від фальшивої “ласки царської” окрадений люд:

Скажи, що правда оживе, Натхне, накличе нажене Не ветхеє, не древлє слово	Розтленное, а слово нове Меж людьми криком пронесе...
---	--

Ідея здійснення Слова, його пророцтва істиною у свідомості й душах українських людей, віра в його місійне покликання була визначальною у творчому самозверненні Шевченка. Слово в його поезіях виконує функцію духовного наставництва, духовного просвітителя затемнених невірністю душ, звільнення їх від тьми і скверни. Поет посилає в Україну це Слово до людей темних, незрячих, убогих, відсилає Слово правди й волі задля того, щоб і вбогодухі сановники, і трудящі люди “на їх окраденій землі” причастились істиною й очистилися духом. Та особливо гнівне й водночас благальне звернення Шевченко адресує тим, хто дере шкуру “з братів незрячих, гречкосіїв”, хто цурається своєї мови, традицій, історії, хто не годен запитати себе:

що ми?..
Чиї сини? яких батьків?
Ким? за що закуті?...

Шевченко гнівно таврує, із саркастичним блиском спопеляє тих, хто запліднений вірусом яничарства, зрадництва, угодовства незалежно від того, хто він – ясновельможний гетьман чи син батька, який проливав кров “за Москву і Варшаву”, а тепер чваниться, що добре ходить у ярмі, “ще лучше, як батьки ходили”:

Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття, –

такий оціночний присуд здійснює Шевченко не лише “і мертвим, і живим”, а й “ненарожденним землякам” своїм “в Україні і не в Україні”, пророчо застерігаючи їх від повторення ганебних учинків – зрадництва, самоприниження й рабського впокорення національного духу, якими підло уславилися діди й батьки лукаві, “дядьки отечества чужого”:

Україно! Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом политі.

Московською блекотою
В німецьких теплицях
Заглушені!.. Плач, Україно!
Бездітна вдовице.

За рік до своєї передчасної смерті Т. Шевченко пише вірш “Бували війни й військовії свари...”, в якому із сердечною гіркотою свідчить про занепад національної гідності, про забуття національної слави й виродження національної еліти:

Остались шашелі: гризуть,
Жеруть і тлять старого дуба...

Це вони, “раби, подножки, грязь Москви”, змирилися зі своїм національним уполісвідженню, приниженню людської гідності, зручно, вигідно примостилися біля царського трону й висмоктують останні соки зі “старого дуба” – України, вигризують усе, що дозволяє царська милість, задля власного збагачення. Та поет вірить, що од коріння старого дуба – із глибин національного роду й народу проростуть зелені парості, які вибувають і знесуть трон та тих, хто присмоктався до старого дуба:

Людській шашелі. Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Не стане ідола святого,

І вас не стане, – будяки
Та кропива – а більш нічого
Не виросте над вашим трупом.

Поетова душа кипить обуренням, гнівом і пекельною жагою помсти-мсти за поганьблену долю “України, бездітної вдовиці”, його серце обливається “сльозою за Україну”:

...Думи прокляті
Рвуться душу запалити
Серце розірвати.

Шевченкові думи переливаються у сльози. Він мріє засіяти щирими сльозами переліг національного забуття, зораний ним старим плугом, до якого поет викує зі свого “тихого слова” новий леміш і чересло. На які жнива сподівається вимучений “думами проклятими” поет, душа котрого ось-ось спалахне від непосильної емоційної напруги?

Може, зйдуть і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне,

І вицідять сукровату,
І наллють живої
Козацької тії крові
Чистої, святої!

Та головним, визначальним ідейно-смісловим змістом Шевченкових прозирань у майбутню долю України було духовне воскресіння, національне прозріння українського народу, братання в єдиній родині, гармонійне співжиття у своєму рідному домі:

В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.

Він вірить, що його Слово – “велике” і “святе”, “тихе, добре, кротке” Слово, яке даровано йому Богом, відкриє істину незрячим і глухим, німим розкриє рабські уста й захистить убогі душі від розтлінної кривди і гріховної скверни. А головне, долетить те Слово до Господа, і він, перейнявшись болями і тривогами поетової душі за долю упослідженої нації, дослухається до його молитви:

А всім нам вкупі на землі
Єдинодуміє подай
І братолюбіє пошли.

Поет усвідомлює, що без національно свідомої еліти, навіть без тих, хто в рабській покорі схилився перед тронем і забув про біди і кривди рідного народу, не відродити рідний край, не розбудити від рабського сну народ. Але передусім ті, хто завдяки розуму й навіть вірнопідданому служінню колонізаторам, навіть вони, “раби, подножки, грязь Москви, варшавське сміття”, повинні би прокинутися від сну національного забуття й перейнятися долею “найменшого брата”. До них передусім і звертається Шевченко:

Розкуйтеся, братайтеся,
У чужому краю
Не шукайте, не питаєте

Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.

Тільки у своєму національному Домі, на власній землі й серед своїх людей “своя й правда, і сила, і воля”. Саме тому Шевченко там, у чужім краю, за Уралом, благав “Богом ізбранною Марію” втішити його неспокійну, наповнену тривогою за долю “безталанної вдови” – України душу, оживити її натхненням – послати йому “святеє слово, святої правди голос новий!”

Власна страдницька доля поета не хвилює. Навіть не переймається він тим, чи буде “жити в Україні, чи ні”, чи згадають його, чи забудуть “в снігу на чужині – Однаковісінко мені”.

Та Шевченка над усе тривожить і болить доля України, яка перебуває в рабському сні: “А Україна навіки, / Навіки заснула”. Його Слово й повинно розбудити приспані невольницькою долею душі, бо народ, який втрачає мову, історію, вітаїстичну енергію і своїх духовних поведирів, приречений на вигнання із сім’ї світових народів. Цей стан байдужого, у лінивстві та безвір’ї, сну нації поет вважає національною самозрадою. Через те Шевченко немилосердно гнівний супроти тих, хто забув про свій національний обов’язок повсякчасно бити на сполох і не дозволяти своєму народові впадати у стан розпачу, безнадії, зневіри й байдужості до власної долі. Хто вони, ті “злії люде”, які, лукаві, можуть приспати його Україну? Поетові не однаково, що вони, свої і чужі, “дядьки отечества чужого”, підступні демони України – ці зловісні українські ворони, які з гурту своїх вельмож-запроданців “і дворянства страшну силу” розплодили:

Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...

Це найбільша печаль Шевченка:

О муко!
О тяжкая душі печаль!
Не вас мені, сердешних, жаль,
Сліпі і малиє душою,

А тих, що бачать над собою
Сокиру, молот і кують
Кайдани новіє.

Чи ж почують Шевченкову пересторогу самовигнанці з національної душі, ці духовні сироти, “раби з кокардою на лобі! Лакеї в золотій оздобі... Онуча, сміття з помела...”?

Чи Шевченкове Слово розтопить нарешті вогнем невидимим замерзлі в неволі душі живих, народжених і ненароджених його земляків?

Чи не настав уже той час, щоб дослухатися до благань поета і схилитися в молитві християнського всепрощення й національного замирення в ім'я добра і благополуччя народу власного, в ім'я України?

Це ж він, багатостраждальний і безкомпромісний Шевченко, перебуваючи в казематі, заповідав нам:

Смиріться, молітьє Богу
І згадуйте один другого.
Свою Україну любіть,

Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть!

Ось чому система ціннісних орієнтацій для українського народу виявилась актуальною і в наші дні. Шевченко покладав особливі надії на Слово, яке він “уповноважує” на особливу місію творення потужного силового поля духовної взаємодії між поетом і його народом. І це Слово, ці свої думи, “квіти мої, діти” поет виряджає з місією духовного пробудження української людини, бо його слово, його думи наділені енергією націєтворення через розгортання духовної історії України. Сам Шевченко як митець і український народ як нація могли самоздійснитися передусім у рідному слові, яке відроджує історичну пам'ять народу, і в духовних межах національного світу. Саме від появи першої поетичної книжечки під назвою “Кобзар”, яка містила всього вісім творів, і розпочалася міфологізація постаті Шевченка. Поет свідомо “передає” свої функції оповідача центральному образу – народному кобзареві, який виступає в ролі не лише хранителя історичної пам'яті українського народу, а й своєрідного деміурга національного духовного космосу. Водночас у ліриці, у ліро-епосі Шевченка активно виступає й інший авторський образ – романтично-міфологічний образ Поета, який виконує місію пророка, апостола правди й науки.

Шевченко усвідомлював свою пророчу місію воскресителя народного духу, національної пам'яті, національної мови, українського Слова, бо Слово є могутньою естетичною силою, здатною підняти з колін імперську людину-раба, порятувати її від принизливого знеособлення, відкрити рабські вуста й зігріти охололі душі. У його розумінні Поет, Митець – виразник волі Господа, який запалює святим вогнем творчості обраних, наділяє їх особливим даром чути Слово й народжувати завдяки Слову істину:

Жива
Душа поетова святая,
Жива в святих своїх речах,

І ми, читая, оживаєм
І чуєм Бога в небесах.

Чи не найголовнішою істиною в комплексі цінностей, що їх продукував Т. Шевченко, було відродження української нації, набуття національної ідентичності, виборення свободи й незалежності:

В своїй хаті своя й правда
І сила, і воля.

Ось чому так емоційно чутливо сприймається й сьогодні творчість Т. Шевченка, так органічно вона живе в етнонаціональному духовному просторі буття українського народу. Саме багато в чому завдяки Шевченкові такі всенародні протестні зрушення, як Помаранчева революція і Євромайдан, стали революціями духу. Духу національного, що поривається відродити й утвердити національну й людську гідність громадян України, добитися правди і справедливості ненасильницькими методами. А головне – консолідувати українське суспільство з метою активного державного самоздійснення на засадах нових, праведних законів, соціальної справедливості, рівноправності у стосунках між народами-сусідами, єднання в сім'ї європейських народів. Саме тому так сьогодні “запитуваний” Т. Шевченко.

Його ідеї, образи, герої, його ціннісні настанови, сама постать Шевченка – поета-пророка володіють потужним національно-смісловим потенціалом.

Шевченко як міфобраз, як національний пророк, національний символ посідає чільне місце в суспільній свідомості не лише українців, а й багатьох народів світу і є культовим явищем, що засвідчує винятково важливу роль таких історичних суб'єктів у формуванні національної ідентичності та колективної етнонаціональної цілості.

Таку ж функцію націотворця, виразника національних почуттів, прагнень і домагань свободи й незалежності, яким був Т. Шевченко, виконували для своїх народів, формуючи їхню національну свідомість, А. Міцкевич і Ю. Словацький, О. Пушкін і М. Лермонтов, В. Гюго, Д. Леопарді, Д. Байрон, П. Шеллі, Г. Гейне, М. Богданович...

Слава тобі, любомудре,
Чеху-слов'янине!

Що не дав ти потонути
В німецькій пучині, –

звертався Шевченко в поемі “Єретик” до вченого-славіста Павела Йозефа Шафарика. Такі активні слов'янські діячі, як П.Й. Шафарик, К. Зап, В. Ганка, К. Гавлічек-Боровський, Ф. Палацький, Л. Штур, своєю науковою, літературною, громадською діяльністю стимулювали національне відродження, організовували національні рухи, формували національну ідентичність своїх народів, домагалися виборення прав і свобод для всіх слов'янських народів.

Саме ці діячі національної мобілізації своїх народів і слов'янського відродження відгукнулися на заклик хорватського публіциста Івана Кукульєвича, який 20 квітня 1848 р. запропонував провести Всеслов'янський з'їзд. Очолив організаційний комітет Слов'янського з'їзду відомий учений К. Зап, а П.Й. Шафарик, В. Ганка, К. Гавлічек-Боровський, Ф. Палацький увійшли до його складу. Те, що славетний чеський історик і політичний діяч Франтишек Палацький був обраний президентом Слов'янського з'їзду, було закономірно. Усім було тоді відомо, що Ф. Палацький принципово зреагував на Франкфуртський національний конгрес, який відбувся у квітні 1848 р. і на якому йшлося про створення великої Німеччини, об'єднаної “на історичних підставах”. Чеський історик у своєму зверненні наголосив на праві чехів жити у своїй державі, а не входити разом із іншими слов'янськими народами, які перебували у складі Австрійської імперії, до майбутньої Великонімеччини. На відбудову власної держави сподівалися й поляки, і словенці, і хорвати, і словаки, і серби... Європейська “весна народів” також мобілізувала національний дух українців, які вже у травні 1848 р. створили Головну Руську Раду та обрали делегатів на Слов'янський з'їзд.

На з'їзді слов'янських народів, який відбувався впродовж 2–12 червня 1848 р. у Національному музеї у Празі, українці, незважаючи на участь паралельної делегації (організованої начебто від галицьких русинів поляками), змогли

заявити про свої права й вимоги, про які йшлося 12 травня 1848 р. на Головній Руській Раді.

“Серед офіційних домагань Ради були наступні:

- 1) визнати в Австрії окремішність українського народу, яка повсюдно затиралася польським чиновництвом;
- 2) завести українську мову у діловодстві і народних школах;
- 3) у вищих школах;
- 4) щоб всі австрійські чиновники в Галичині знали українську мову і всі закони нею друкувалися;
- 5) створити систему освіти для греко-католицьких священників українською мовою, аби вони могли повноцінно виховувати народ;
- 6) зрівняти у правах і можливостях духовенство трьох обрядів;
- 7) щоб українці отримали гарантоване право на державні посади” [3, 54].

У Російській імперії українство перебувало в жахливому стані. Згадаймо бодай освітню реформу міністра народної освіти С. Уварова, яка розпочалася якраз у роки національного пробудження слов'янських народів. Ця реформа передбачала тотальну русифікацію народів імперії. Звернення Шевченка в поезіях до образів Яна Гуса, Жижки з Таборова, Шафарика, Колара, його участь у діяльності Кирило-Мефодіївського товариства, зокрема сповідання ним ідеалів свободи рівності і братерства слов'янських народів, повага до їхніх мов, традицій, історії, звичаїв, усвідомлення необхідності цивілізованої інтеграції української нації в загальнослов'янський культурно-духовний простір, – усе це свідчить про поривання Шевченка максимально сприяти своєю творчістю, усім своїм життєдіянням національному самоствердженню своїх земляків, подати своєму народові ціннісні орієнтири для формування національної свідомості, національної ідентичності. Тому Т. Шевченко посідає чільне місце серед слов'янських націотворців, серед будителів національного духу своїх народів, кожен із яких у тій чи тій літературній формі висловив власну любов до свого народу, до свого краю, до своєї батьківщини, як це здійснив Великий Кобзар:

Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,

В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть!

ЛІТЕРАТУРА

1. Баган О. “І ми в Європі”. Українство і слов'янська ідея в історії й перспективі // *Універсум*. – 2013. – № 7-8.
2. Кримський С. Під сигнатурою Софії. – К.: ВД “Києво-Могилянська Академія”, 2008.
3. *Україна* молода. – 2014. – 17–18 січ.

Отримано 6 лютого 2014 р.

м. Київ

